

«Москва – Третий Рим, четвертому не бывать» в русском православии. Характер тотальности может быть присущ как религиозной традиции в целом, так и отдельным религиозным установкам, тенденциям.

О тотальности можно говорить и в том случае, когда речь идет о всеохватывающем воздействии религии на быт и межличностные отношения. Не менее ярко, чем в сектантстве, тотальность религиозного влияния присутствует в жизни монашествующих. Однако все эти признаки ни в совокупности, ни порознь еще не определяют тоталитарного характера религиозного феномена. Для этого необходимо еще одно принципиальное условие – особый психологический настрой, связанный с кардинальным изменением ценностной ориентации индивида, вовлеченного в религиозное объединение, которое в данном случае выступает как механизм манипуляции верующими для осуществления корыстных целей лидеров.

Понятие тоталитарная секта не охватывает всей совокупности НРО и не отражает их общей специфики. А главное, и здесь мы вполне согласны с Е.Г.Балагушкиным, «не позволяет достаточно конкретно охарактеризовать то негативное содержание, которое, как предполагается, этот термин должен зафиксировать в новых религиозных объединениях. Этой задаче успешно служат давно найденные ясные и точные понятия «деструктивных сект (культов)» и «экстремистских, общественно опасных движений». При этом на первый план выдвигается вполне конкретное содержание рассматриваемого явления, наличие которого не так уж трудно установить научными методами психиатрии и психологии, педагогики и этики, юриспруденции и социологии».

(Статтю передруковано із часопису “Религія і право” (Москва.- № 3 за 1999 р.)

П.Павленко (Київ)

ПРАВОМІРНІСТЬ ВЖИВАННЯ ТЕРМІНІВ “СЕКТА” І “ЄРЕСЬ” У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО КОНФЕСІЙНОГО ХРИСТІЯНСТВА

Наявність постійних конфліктів між християнськими течіями була притаманна ще ранньому християнству. Так, незважаючи на заповіт Ісуса Христа перебувати його послідовникам у братерській любові один до одного, шанувати й зберігати єдність Церкви та її віровчення (Ів. 13:34-35; 17:20-21), релігія Євангелій практично з часу виникнення являє собою конгломерат церков і віросповідань, напрямків і течій, які зазвичай перебувають у постійній ідеологічній ворожнечі між собою.

“Однією з особливостей християнства є та, що його завжди роздирали найгостріші протиріччя: у початковий період – у вигляді жорстокої боротьби між різними напрямками, а пізніше – між панівною течією, яку очолювала церковна верхівка і незчисленною кількістю найрізноманітніших опозиційних течій, які заперечували її істинність і праведність”.¹ Вже в посланнях апостолів Павла, Петра, Івана, у Книзі Об’явлення Івана Богослова читаємо про наявні сперечання з проблем віровчення між окремими ранньохристиянськими громадами (Див.: Дії 15:24; 2 Кор. 11:4, 13, 26; Гал. 1:7; 2:4; 2 Пет. 2:1-22; 1 Ів. 4:1; Юда 3-16; Об. 2:2, 6, 14-15).

“... Стало відомо мені про вас, мої браття..., - писав Павло, - що між вами суперечки. А кажу я про те, що з вас кожен говорить: я ж Павлів, а я Аполлосів, а я Кифин, а я Христів. Чи ж Христос поділився?” (1 Кор. 1:11-13). На наявних у ранньому християнстві постійних ідеологічних конфліктах і взаємних звинуваченнях у слідуванні єресі зауважував і відвертий антихристиянин, римський філософ-еклектик кінця II ст. Цельс. Зокрема він писав: “Нехай не вважають, начебто я не знаю, що деякі з них (з християн – П.П.) визнають того ж само Бога, що й іудеї. Інші ж – іншого, конфронтуючого з цим, від якого й походить Син. Є й третій рід, який називає одних пневматиками, інших – психіками. Дехто проголошують себе гностиками, а деякі, визнаючи Ісуса, бажають разом з

¹ Григулевич И.Р. История инквизиции.- М., 1970.- С. 50.

тим жити за законом іудеїв, як і маса іудеїв. Є також і сивіллїсти. Я знаю також і симоніан, які називаються елленіанами як шанувальники (вчення – П.П.) Елени чи вчителя Елена, марцелліан – шанувальників Марцелліни, гарпократіан, послідовників Саломеї, послідовників Маріамни, Марти, маркіонітів, на чолі яких стоїть Маркіон. Кожен з них шанує іншого вчителя... Вони злословлять один проти одного найжахливішим чином, [вивергаючи] явні й таємні [прокляття]. Вони ні по жодному пункту не можуть дійти згоди. Вони у всьому бридяться один одним... Від усіх цих до такого ступеню розбіжних між собою [сект], ганебним чином викриваючих себе самих у суперечках, можна чути: “Для мене світ розіп’ятий, і я для світу” (Гал 6:14). Християни, розходячись між собою у вченнях, говорять, що вони знають більше, аніж іудеї”.¹ Зауважимо, що саме наявний факт міжхристиянської конфронтації слугує для Цельса одним із головних аргументів беззмістовності ідеалів християнства.

Так чи інакше, але стан ідеологічних воєн, які тривали впродовж усієї історії християнської релігії, змушує визнати його як цілком природний. Причина такої внутрішньої конфліктності християнства криється, певно що, в одному: первісне християнство не ставило за мету утверджувати догматично своє віровчення, бо ж чекало, за обіцянкою самого Спасителя, скорого встановлення Царства Божого як стану вищої божественної справедливості і добра на Землі (Мт 16:28; Мк 9:1; Лк 9:27). Відтак основний акцент воно робило на усному проголошенні новозавітного вчення, яке було спрямоване виключно на те, аби підготувати людину гідно зустріти очікуваний кінець світу. Як такого догматично вибудованого віровчення, що видно з Нового Завіту, первісне християнство не мало. Та воно було йому й не потрібне в канун очікування кінця всього земного. Все, на чому зауважували його провісники, можна звести лише до кількох простих положень, прийняття яких й перетворювало людину на християнина.

Характеризуючи християнство перших віків, Ф.Енгельс справедливо зауважив, що воно, “... як небо від землі відрізнялось від пізнішої, зафіксованої в догматах світової релігії Нікейського собору; воно до невпізнанності не схоже на останнє. У ньому немає ні догматики, ні етики пізнішого християнства; але зате є відчуття того, що ведеться боротьба проти всього світу і що ця боротьба увінчається перемогою; є радість боротьби і впевненість у перемозі, що повністю втрачені сучасними християнами...”²

“Християнське вчення, - зауважує сучасний російський християнський філософ Л.Корочкін, – початково виступило як система моральних принципів, додержування яких було вже достатнім, щоб вважатися прихильником цього вчення, (тобто бути – П.П.) християнином”.³ Єретиком чи антихристиянином оголошувався виключно тільки той, хто “не визнавав Ісуса Христа, який прийшов був у тілі” (1 Ів. 4:2-3), тобто не хотів бачити у ньому Месію, не вірив у його жертвну смерть задля спасіння людства, не бажав сповідувати християнські морально-етичні норми. Якщо спробувати застосувати це ранньохристиянське мірило істинності до всіх існуючих сьогодні християнських конфесій, то, як виявляється, всі суперечки, взаємні образи у поширенні ересі будуть виглядати тільки пустим базіканням, оскільки всі вони тримаються головного положення про те, що Спаситель “прийшов був у тілі”, а значить на цій підставі всі вони мусять визнаватися за істинні і жоден з них, у такому разі, не може бути єретиком. Як бачимо, конфлікти провокуються не стільки самим Новим Завітом, скільки різністю традицій, догматів, Символів віри, різного роду постанов тощо, які обстоює окремо та чи інша конфесія і які здебільшого не мають нічого спільного з елементарним, доступним для розуміння кожному неосвіченому, віровченням і традиціями ранніх християн, принаймні як про це можна судити з новозавітного канону, але про це дещо нижче.

Центром усього християнського вчення, його суттю, є славнозвісна Нагірна проповідь. Саме в ній Спаситель виголошує головні положення свого вчення, сповідуючи які людина переходить із беззмістовної периферії своєї істоти до сутнісного центру свого буття, відроджує втрачене з причини гріхопадіння своє божественне начало – “образ і

¹ Цельс. Правдивое слово // Ранович А.Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античные критики христианства.- М., 1990.- С. 304-305.

² Енгельс Ф. До історії первісного християнства // Маркс К. Енгельс Ф. Твори: В 30-ти т.- К., 1965.- Т.22.- С. 453-454.

³ Корочкин Л.И. Христианство и судьбы человечества: Размышления о сути христианства.- М., 1991.- С. 43.

подобу Богу”, наближаючись в такий спосіб до Бога, його праведності і святості, а відтак і до гідного й справедливого щодо людини життя. Втім треба усвідомлювати, що Нагірна проповідь – це не сухий морально-етичний кодекс, а тільки керівництво до нових відносин людини з Богом, до “нового життя”, яке водночас неможливо розпочати для віруючого самотужки, тобто поза Богом, а лише “з Христом і в Христі”.

Примітно, що Євангелії не писалися з тим, аби дати якийсь чіткий виклад християнської доктрини, буквально передати всі слова та дії Ісуса Христа, а лише задля того, щоб дати основне – переконати читачів, що галілейський тесля Ісус виявився Сином Божим і обіцямим старозавітними пророками Месією, розкрити лише суть його вчення. І їхня суперечливість (як канонічних, так і апокрифів) яскраво доводить це. Заувагу на те, що первісне християнське вчення ніхто з раних християн не ставив за мету викладати у письмовій формі, подають і тексти послань, в яких його попросту немає, а є лише коментар і розкриття окремих його положень і то вже для тих, хто був базово знайомий з ним. У цьому контексті стає цілком зрозумілим те, чому сьогодні нам часом надто важко осмислювати окремі місця, скажімо, у посланнях апостола Павла, бо ж вони писалися для тих, хто був християнином, тобто вже сповідував християнське віровчення. Більше того, у першому столітті нікому не спало б й на думку вибудовувати віровчення християн на підставі якихось існуючих текстів. Все, чим керувалися християни, це перших століть була авторитетна апостольська традиція.

На відсутність у Новому Завіті чіткого панорамного викладу християнської доктрини засвідчує й сама його стилістика. Власне кажучи, до текстів Нового Завіту лише з певним перебільшенням можна застосувати поняття “релігійний закон”, оскільки в них немає ні чітких заповідей, ні церемоній, ні організації релігійного життя, ні вчення про священство, як то є у Старому Завіті, зокрема в Торі. Весь Новий Завіт у масі своїх положень зводиться тільки до однієї стрижневої, за словами Христа, “нової” заповіді любові, яка варіативно дублюється в різних текстах Нового Завіту (Ів. 15:12; Рим. 12:9-10; 1 Кор. 13:1-8; Фил. 2:3-4; 1 Сол. 4:9; Євр. 13:1; 1 Ів. 3:11 та ін.). Ісус Христос закликає: “Нову заповідь Я вам даю: Любіть один одного! Як Я вас полюбив, так любіть один одного й ви!” (Ів. 13:34)

Парадоксально, але, з огляду на постійні суперечки між християнами впродовж двох тисячоліть, приходимо до висновку, що Ісусова заповідь любові, яка передбачає милосердя, довготерпіння, всепрощення так і не була реалізована між тими, хто називає себе християнами. “Не було досягнуте навіть наближення до цих ідеалів, хоча Церква використовувала у своїх цілях усі мислимі засоби. Проголошені Євангелією заповіді любові, прощення, безкорисливості отримували визнання в якості вищих принципів людського спілкування, однак у житті незмінно панували прямо протилежні нориви. ... Історія Церкви – є історією щоденної практики ворожнечі, користюлюбства, війн, кривавих злочинів, гонінь і масового знищення інакомислячих. Факти загальновідомі”.¹

І справді, якщо прислухатися особно до зауваг представників усіх конфесійних утворень протягом історії християнства, ми мали і маємо суцільно сектантське і еретичне християнство. Складається навіть враження, що істинне християнство мало місце тільки в першому столітті і то обстоювалося безпосередніми учнями Ісуса Христа, тому що в тому вигляді, в якому воно стало поширюватися вже в II-III століттях, воно стало являти надзвичайно складне, заплутане і суперечливе віровчення, єдність якого вдавалося утримувати лише великими зусиллями і то здебільшого зовнішнім чином.²

Так, зі смертю останнього з апостолів і тих, хто був безпосереднім слухачем проповідей Ісуса, християнство починає помітно обростати під впливом еллінізму і східних релігій різного роду “чужорідними” елементами, серед різноманіття яких затирається його первісна морально-етична основа і спрямованість. З II століття, власне, Ісусове християнство впевнено трансформується на культ Ісуса Христа з усіма необхідними для цього атрибутами (пантеоном святих, положеннями про храм, складними обрядами тощо). І це зрозуміло, оскільки релігія поширювалася не у вакуумі, а в конкретному середовищі, а в ньому, як відомо, завжди існують звичаї і постанови народного характеру, традиційні релігійні уявлення. З огляду на це, історію християнства повною мірою можна впевнено

¹ Шердаков В.Н. Социально-психологический анализ христианской морали // Социально-психологические аспекты критики религиозной морали.- Вып. 1.- Л., 1974.- С. 3.

² Токарев С.А. Религия в истории народов мира.- М., 1965.- С. 555.

називати, з одного боку, історією асиміляції, адаптації та імпровізації з перевагою то однієї, то іншої сторони,¹ одного впливу над іншим, а в остаточному рахунку однієї конфесії над іншою, а з іншого - й історією поступового і динамічного відходу від вчення його засновника.

А оскільки записаного вчення не залишив після себе ні сам Ісус, ні загалом перші його послідовники, то всі спроби Реформації, неоортодоксії, неопротестантизму, неохристиянства реставрувати християнське віровчення і життя християнської громади часів апостолів, незважаючи навіть на те, що розуміння новозавітних положень з кожним століттям стає, за словами богословів, все дедалі глибшим, виявилися марними. Більше того, саме це блага прагнення повернути християнству його первозданність спричинило масу нових міжхристиянських конфліктів і деномінаційних новоутворень.

Зважаючи на позицію окремо кожної християнської деномінації, всі вони осібно вважають себе істинними, а у поєднанні – всі без винятку єретики і сектанти. А все тому, що у світлі Нового Завіту, а відтак і віровчень всіх християнських конфесій, істинною може бути завжди тільки одна Церква, оскільки вона є містичним тілом Христа (Еф 4:3-4; 1 Кор. 12:20). Зауважимо, що деякі з західних богословів ще у ХІХ ст. намагалися витлумачити деномінаціоналізм як норму для християнства. Для обстоювання своєї позиції вони навіть використали євангельську притчу “Про виноградину і галуззя” (Ів 15:1-11), в якій, як на їхній погляд, Ісус, прогнозує виникнення всіляких християнських течій і отже легалізує їхнє існування у середовищі єдиної Церкви, так що християнство треба розуміти як єдність у різноманітті. “Я правдива Виноградина, – зауважує євангельський Ісус, – а Отець Мій – Виноградар. ... Я – Виноградина, ви – галуззя!”

Проте нині, як і століття тому, християнство вперто намагається вирішити дилему: хто справжній християнин, а хто ні, яка конфесія є істинною, а яка ж ні. Як на нас, то встановити сьогодні, що є істинним християнством, а тим паче вірити у відродження віровчення первісної християнської громади, абсолютно неможливо, оскільки християнство вже досить далеко відійшло від початкового Ісусового християнства, втративши з ним будь-який зв'язок. “Слід пам'ятати, – зауважують у своїй книзі “Відповідь – у Біблії” протестанти Г.Морріс та М.Кларк, – що сьогодні не може бути істинної Новозавітної церкви по тій очевидній причині, що у Церкви в період Нового Завіту ще не було для керівництва (писаних текстів – П.П.) Нового Завіту, як у нас! Одначе незалежно від місцевих і часових відмінностей, істинною Церквою в біблійному контексті буде будь-яка місцева громада, яка визнає Господа Ісуса Христа в ролі свого Глави, приймає Священне Писання як богонатхненну і повністю авторитетну основу своєї доктрини і практики...”² Відтак кожен, хто спробує відтворити сьогодні на тій чи іншій підставі віровчення первісної християнської громади в результаті отримає не що інше як тільки нове деномінаційне віровчення, а, по суті, говорячи мовою конфесійного богослов'я, нову єресь. Інакше кажучи, кожна існуюча конфесія, так чи інакше, але прагне монополізувати християнство, довести, що тільки обстоюване нею віровчення і є тим єдиним, проголошуваним безпосередньо Ісусом Христом та його апостолами, віровченням. А факт його “істинності” витікає вже з того, що ця конфесія існує, а значить не визнає чинними для себе всі інші конфесійні віровчення. Обстоюючи свою оригінальну доктрину, вже в такий спосіб вона засуджує як єретичні всі інші.

І якщо позиція називати ту чи іншу конфесію сектою чи єрессю є цілком виправданою і нормальною із зрозумілих причин для представників конфесійного християнства, то за жодних умов її не повинні обстоювати світські особи – релігієзнавці, державні службовці, освітяни та представники мас-медіа (а в сучасному українському суспільстві така тенденція висвітлювати ті чи інші християнські конфесії, зокрема неохристиянські, як єресі, витлумачувати їх як псевдохристиянські, подавати як секти, розкольницькі угруповання в межах традиційного християнства стає вже традиційною), які мусять завжди зважати на те, що вони є представниками світських установ та інституцій. А світська особа, як відомо, мусить дотримуватися принципів толерантності, об'єктивізму, релігійної та конфесійної незаангажованості і займати позицію стороннього споглядача, яка сама по собі не передбачає оперування суто теологічними поняттями, якими є “єресь”³ і

¹ Коростовцев М.А. Религия древнего Египта.- М., 1976.- С. 287.

² Моррис Г., Кларк М. Ответ – в Библии.- М., 1993.- С. 185.

³ Грецьк. αἵρεσις - особливе вчення.

“секта”¹ і які вживаються у конфесійному богослов’ї з метою розведення різного християнських новоутворень (сект) з “істинною” Церквою, відокремлення “істинного віровчення” від “фальшивого”. Зазначимо тут принагідно, що й саме християнство на зорі свого становлення також визначалося як ересь і сектантство (Дії 24:5). Вся проблема зводиться до того, в світлі чого та чи інша віроповчальна система оцінюється як ересь, бо ж в історії відомо цілу низку ересей, жодна з яких не визнавала себе ерессю, а навпаки, критикуючи у слідуванні ересі так звані “істинно християнські” вчення, сама закріпляла за собою статус істинного.

Будь-які констатації світськими особами якоїсь конфесії як ересі й секти завжди будуть виходити з визнання якоїсь за істинну. Здійснити це можна лише на підставі суто конфесійних симпатій. Зважаючи на усталений факт, що християнство ніколи інституційно й ідеологічно не були єдиними, а його завжди репрезентувала ціла низка конфесій і напрямків, які обстоювали, хоча й близькі, оскільки ґрунтувалися на вихідних положеннях вчення Нового Завіту, але водночас і відмінні, зважаючи на неоднозначні підходи у витлумаченні християнського Святого Письма, окремих положень і догматів, вживання термінів “секта” та “ересь” може носити тільки відносний, а відтак суб’єктивний характер.

І справді, на якій підставі ми можемо сьогодні стверджувати, що істинною Церквою Христовою є, скажімо, якась з православних чи ж з протестантських конфесій. Вже прийшов час усвідомити, що істинними сьогодні можуть бути всі християнські конфесії разом вже на тій підставі, що всі вони обстоюють одну віру Євангелії, вірять в одного Бога. Треба усвідомлювати, що основа християнства, у масі його конфесійних віровчень, одна. Вона – в Ісусі Христі. Істина не може вимірюватися кількісно, а виключно якісно – якісним станом життя тих, хто називає себе християнами. І маленька, нетрадиційна, незначна на перший погляд місцева християнська громада має стільки прав називатися Церквою Христовою, а не сектою, скільки й впливова у даному регіоні, кількісно велика і потужна традиційна конфесія.

Твердження про будь-яку конфесію чи окрему громаду як про ересь і сектантство не можуть бути справедливими із-за відсутності самого критерію істинності, тобто еталону християнського віровчення. Усі оцінки повинні здійснюватися не в контексті якогось конфесійного віровчення і навіть не в контексті Біблії, а завжди через призму передусім якісних оцінок, тобто практичного впровадження на суспільно-цивілізаційному тлі обстоюваних тією чи іншою деномінацією ідей, впливу їх на людину, її свідомість.

Констатуватися ж як псевдохристиянство, а тим паче заборонятися силовими методами якась з конфесій може лише по причині конкретної соціальної агресивності проголошеного нею віровчення (загроза життю чи здоров’ю людини, статеве розбещення тощо). Іншими словами, усі християнські конфесії та течії, обстоювані ними віроповчальні положення треба розглядатися завжди у зв’язку з сукупністю суспільних відносин – моральних, юридичних, правових, культурних, соціальних і релігійних, – тобто, яким чином проголошені ідеї впливають на моральний стан людини; якою мірою і чи взагалі вони моралізують і коригують соціальні відносини.

¹ Лат. secta – вчення, напрям.